

CHRISTIAN FELBER

WARE WINST

GEMENE-GOED-ECONOMIE ALS WEGWIJZER

UITGEVERIJ JAN VAN ARKEL

Oorspronkelijk gepubliceerd als:

2010, 2012: *Die Gemeinwohl-Ökonomie. Das Wirtschaftsmodell der Zukunft*. Geactualiseerde versie 2014, verschenen onder de titel: *Die Gemeinwohl-Ökonomie. Eine demokratische Alternative wächst*

© Paul Zsolnay Verlag, Wien, Österreich

© Christian Felber

Trefwoorden: economisch systeem, economische wetgeving, coöperatieve markteconomie, ethische economie, gemene goed, Gemene-Goed-Economie, Economie van het Gemene Goed, coöperatie, samenwerking, alternatieve economie, alternatief economisch systeem, kapitalisme, einde van de economische groei, groeidwang, winstbejag, concurrentie, eigendomsrecht, ecologische voetafdruk, ethische bank, democratische bank, gemeengoed, motivatie, ethisch ondernemen, Gemene-Goed-Balans, participatie, conventie voor de economie, conventie voor de democratie, directe democratie, inkomensongelijkheid

Gepubliceerd als *Ware winst* in 2017

door Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, Nederland

© Nederlandse vertaling

www.janvanarkel.nl

Vertaling uit het Duits: Martine Couvreur

Correctie: Nynke Valk

Portretfoto omslag: © Robert Gortana

Illustratie omslag: © <http://nl.123rf.com> | sermax55

Vormgeving: MOL grafische vormgeving

ISBN 978 90 6224 029 6

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden herdrukt of gereproduceerd of gebruikt in enige vorm of met welke elektronische, mechanische of andere middelen ook, nu bekend of hierna uitgevonden, inclusief fotokopiëren en opnemen, of op enige informatieopslag of een retrievalsysteem, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Dank	5
Voorwoord	6
Inleiding	9
1. Een falend systeem	15
2. Economie van het Gemene Goed	25
3. Democratische Bank	59
4. Eigendom	73
5. Motivatie en zingeving	93
6. Uitbreiding van de democratie	105
7. Praktijkvoorbeelden	125
8. Strategie en beweging	143
Appendix 1 Vaak gestelde vragen (FAQ)	161
Appendix 2 Cijfers, feiten en samenvatting	177
Index	185
Literatuur	195
Noten	201

Dank

Ik wil graag de talloze mensen bedanken die zich inzetten voor de verspreiding, verdere ontwikkeling en implementatie van het model van de Gemene-Goed-Economie. Zij creëren een wereldwijd 'energieveld', dat voortdurend groeit en onmiskenbaar aan kracht wint. Het gaat om privépersonen, organisaties, ondernemers, organisatoren van evenementen, academici, journalisten, publieke sprekers en diverse sympathisanten.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar:

... het Nederlandse en het opkomende Belgische 'energieveld', die de eerste stap gezet hebben om de Gemene-Goed-Economie-Beweging in Nederland en België te lanceren; het Nederlandse energieveld, dat me geholpen heeft een Nederlandstalige uitgeverij te vinden, in het bijzonder de twee trekkers van het project, Fernando Suárez Müller, werkzaam aan de Universiteit voor Humanistiek, en Irene Müller, die in Nederland de eerste stappen heeft gezet in het consultancy-werk rondom de Gemene-Goed-balans.

... de vertaalster Martine Couvreur, die haar werk uitstekend en ongelooflijk nauwgezet heeft uitgevoerd, waardoor ik het volste vertrouwen heb in de kwaliteit van de Nederlandstalige tekst.

... uitgeverij Jan van Arkel, die de visie van een Gemene-Goed-Economie ondersteunt door dit boek te publiceren.

... Joachim Sikora, die de Duitse term voor Gemene-Goed-Economie – Gemeinwohl-Ökonomie – voor het eerst gebruikte; Stefano Zamagni en Luigino Bruni, de Italiaanse auteurs van *L'economia del bene comune*, en Herman Daly en John B. Cobb Jr., de Amerikaanse auteurs van *For the Common Good*. En heel recent ook Jean Tirole, die het Franstalige *Économie du bien commun* schreef. Dit samenvallen van vergelijkbare ideeën en concepten bewijst dat de tijd meer dan rijp is voor een Economie van het Gemene Goed!

... alle mensen die nagedacht hebben over democratische, duurzame en op solidariteit gerichte wegen voor de economie, aan de discussie erover hebben bijgedragen en/of deze wegen in hun dagelijkse leven bewandelen.

... Gaia en Pachamama, hoedsters van het Gemene Goed.

Christian Felber

Voorwoord

Met veel trots meldt de overheid dat onze economie weer groeit. We gaan over tot de orde van de dag en de problemen die juist in crisistijd zo zichtbaar werden, zoals de rol van de banken of de groeiende kloof tussen rijk en arm, lijken vergeten. Met kunstgrepen lijkt de financiële crisis bezworen, maar grote urgente problemen worden hooguit binnen de grenzen van het 'mogelijke' geagendeerd. Ingrijpen in het leidende adagium van de markteconomie – groei, rendement en financieel gewin – lijkt niet aan de orde.

Behalve in de samenleving zelf. Hier zijn de effecten van de crisis nog steeds voelbaar en met grote vraagstukken zoals over voedsel, energie en klimaat, leeft de behoefte voort om daarop in te grijpen en te bouwen aan een menswaardiger samenleving. Die behoefte geeft veel initiatiefkraft. Ook op het gebied van de economie ontvouwen zich nieuwe initiatieven, denk aan de circulaire economie, de deeleconomie, etc. Zij hebben gemeen dat zij welzijn en duurzaamheid boven winstmaximalisatie stellen.

Ook de Gemene Goed Economie van Christian Felber neemt winstmaximalisatie niet als wegwijzer, maar menselijke waardigheid, solidariteit, ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en democratie. Vijf prachtige waarden die we als mens, gemeenschap en bedrijf met elkaar kunnen delen, waar we verantwoordelijkheid voor leren dragen en de consequenties van nemen. Bijzonder is dat deze (bijna grondwettelijke) waarden voor iedereen heel vanzelfsprekend zijn en universeel. Over honderd jaar zullen ze nog steeds relevant zijn, al laten deze waarden zich niet vastzetten en geven we er dan mogelijk een nieuwe invulling aan.

Winstmaximalisatie gaat over geldelijk gewin. Ook in een economie waar niet de winstmaximalisatie van bedrijven centraal staat, vraagt de rol van geld aandacht. Keuzes worden regelmatig bepaald door geld en niet door de fundamentele waarden van de gemene goed economie. Dat geldt voor bedrijven maar ook voor consumenten. Dat T-shirt dat misschien net iets goedkoper is, hoe menswaardig is het gemaakt? En als je lokaal koopt, ben je dan niet sterker verbonden met de ondernemer en de omgeving waar je samen deel van uitmaakt?

Wat enorm aanspreekt in de denkwijze van Felber is het idee van energievelden. Lokale en regionale afdelingen met betrokkenen uit theorie en praktijk. Ze vormen de ruggengraat van de beweging. In Nederland groeit een landelijk netwerk

dat samen leert, stimuleert om in de eigen regio aan de slag te gaan en verschillende initiatieven bij elkaar brengt. Zo organiseert Fernando Suárez Müller op de Universiteit voor Humanistiek een netwerk van studenten en docenten, dat investeert in de verspreiding van het gedachtengoed en verbindingen legt met de praktijk. Naast actief in de landelijke beweging, ben ik zelf initiatiefnemer van GGE het Gooi. Wij zoeken bedrijven, initiatieven en personen in de regio op die in hun handelen al een voorbeeld zijn van een Gemene Goed Economie. Denk aan een zelfoogsttuinderij, een broedplaats, een energiecoöperatie, een duurzaamheidsnetwerk, kunstenaars en andere actieve personen. Door een netwerk te vormen worden we gezien, agenderen we 'de alternatieve economie' en diepen we de vijf waarden uit. We verbinden verschillende gemeenten in de regio en brengen bewoners, ondernemers, overheid, maatschappelijke schakels en kunstenaars bijéén.

Diversiteit binnen gemeenschappelijke waarden kenmerkt de GGE beweging misschien wel het best en maakt haar sterk. In de verschillende landen gaan de netwerken eigenzinnig maar solidair hun weg, passend bij het land, de regio en diens eigenheid. Het is bijzonder om te zien hoe verschillen tussen landen en regio's naar voren komen. Niet verwonderlijk – Christian Felber is immers Oostenrijker – zijn er in Duitsland en Oostenrijk veel bedrijven betrokken bij de Gemene Goed Economie. In Oostenrijk staat de Gemeinwohlbank centraal. In Beieren bouwt men aan een Gemene Goed Economie vanuit de consument. Betrokkenen in Italië hebben een familiebalans ontwikkeld. In België legt men de relatie met de sterke opkomst van coöperaties en in Spanje zijn het juist de gemeenten die aan een Gemene Goed Economie bouwen.

Het is de kracht van Christian Felber dat hij al deze verschillen van landen en regio's binnen één concept weet te verbinden en daar concrete handvatten voor geeft. Dat brengt ons ook bij de vraag wat nu kenmerkend kan zijn voor Nederland. Ik haal daartoe graag de woorden aan van Otmar Donnenberg, een Oostenrijkse GGE-collega en inspirator die dit als volgt verwoordde: "Nauw verbonden met de open zee, maakt Nederland zichtbaar dat het moed, ruimhartigheid en creativiteit vraagt om een economie op basis van waarden te organiseren".

Anne-Marie Poorthuis
Stichting Eigentijdse Verbindingen

Inleiding

‘Er zijn heel veel alternatieven.’

There Are Plenty of AlternativeS - TAPAS

Op 6 oktober 2010 startte in Wenen een veranderingsproces: de Economie van het Gemene Goed¹ zette haar eerste stap in de groei van idee tot beweging. Het begon allemaal met een dozijn Oostenrijkse ondernemingen. Vijf jaar later telde de beweging al meer dan 2000 ondernemingen en ongeveer 250 organisaties. Ondertussen participeren scholen en universiteiten uit verschillende delen van Europa en van het hele Latijns-Amerikaanse continent. In steeds meer landen zijn lokale ondersteuningsgroepen (ook gekend als ‘energievelden’) opgericht, die de ruggengraat van de beweging vormen. Associaties coördineren het ontwikkelingsproces en expertteams ondersteunen de economische, politieke en culturele pioniers. De Economie van het Gemene Goed werd geïnitieerd door de activistenorganisatie *Attac* Oostenrijk, die ik in 2000 mee heb opgericht en waarin ik actief was tot 2014. Sindsdien heb ik – naast mijn onderwijsopdracht aan de Weense Universiteit voor Economie en Business en mijn activiteiten als auteur en internationaal spreker – mijn politieke energie en creativiteit gewijd aan de opbouw van een internationale Beweging voor de Economie van het Gemene Goed en de uitwerking van het ‘Project *Bank voor het Gemene Goed*’ in Oostenrijk.

In augustus 2010, in precies dezelfde week waarin de oorspronkelijke Duitstalige uitgave van dit boek verscheen, publiceerde de Bertelsmann-stichting een peiling die aangaf dat 88 procent van de ondervraagden in Duitsland een nieuw economisch systeem wenst. In Oostenrijk sprak zelfs 90 procent van de respondenten deze behoefte uit. Beeld je dat eens in: negen van de tien mensen drukten een bewuste wens uit voor een ander economisch systeem dan hetgeen we nu hebben. Is dat in de geschiedenis al ooit voorgekomen? Deze peilingsresultaten komen overeen met wat ik als internationaal referent al jaren observeer: meer en meer mensen worden zich ervan bewust dat we momenteel geen *geïsoleerde* financiële crisis beleven, maar dat financiële zeepbellen, werkloosheid en verschillende soorten crises – in verband met inkomensverdeling en welvaart, klimaat, energie, honger en consumptie, evenals crises rond zingeving, waarden en democratie – allemaal inherent met elkaar verbonden zijn

en symptomen van een omvattend systemisch probleem. In de kapitalistische markteconomie worden middelen en doelen verwisseld. Het kapitalistisch model, waarin alle betekenis ontbreekt, is achterhaald.

De 'vertegenwoordigers' van de bevolking blijven hardnekkig beweren dat er geen alternatief is. Deze uitspraak van Margaret Thatcher ('*There Is No Alternative*' – '*TINA*') is nog steeds populair bij een machtige elite die veranderingen blokkeert. Maar in een democratie bestaan er *altijd* alternatieven. Het hoofddoel van dit boek is dan ook concreet te illustreren dat er daadwerkelijk alternatieven zijn voor het huidige economische systeem.

De cruciale vraag is: welke richting moeten we uitgaan? Moet de economie ecologischer en duurzamer worden; een 'post-groeieconomie'? Dient ze regionaler en veerkrachtiger – crisisbestendiger – te zijn, opgebouwd rond de idee van bioregio's en transitiesteden? Moet de welvaartsstaat gesterkt worden en ongelijkheid afgebouwd, zoals in de gekende 'sociale markteconomie'? Zou de focus moeten verschuiven van competitie naar coöperatie in naam van een 'solidaire economie'? Dient de prioriteit te liggen op menselijke waardigheid en moet elk individu inspraakrecht hebben om een hoger niveau van economische democratie te bereiken?

Het antwoord van de Gemene-Goed-Economie is dat *al* deze waarden sterker naar voren moeten komen in vergelijking met vandaag. En de grootste gemene deler is het 'gemene goed'. Dit begrip werd niet door ons uitgevonden, maar stamt uit een lange traditie. De Latijnse term *bonum commune* werd ingevoerd door Thomas van Aquino in de 13^e eeuw. Sindsdien is het een rode draad in de christelijke sociale leer – en in de grondwetten van democratische staten. De Duitse grondwet stelt bijvoorbeeld: 'Eigendom brengt verantwoordelijkheid met zich mee; het gebruik ervan moet ook de welvaart van de brede bevolking dienen.' Volgens de Italiaanse grondwet 'moet de publieke en private economische activiteit gericht zijn op het gemene goed'. Het duidelijkst is de grondwet van de Duitse deelstaat Beieren: 'Alle economische activiteit dient het gemene goed.' Dit was zelfs al het standpunt in het oude Griekenland: Aristoteles onderscheidde de gezonde *oikonomia*, met geld als middel tot verhoging van de levenskwaliteit, van de onnatuurlijke *chremastike*, waarin de vermenigvuldiging van geld een doel op zich wordt.² Cicero meende: 'Het welzijn van het volk moet de opperste wet zijn.'³

Wat alle grote concepten gemeen hebben, is hun enorme aantrekkingskracht. Uiteenlopende actoren en regimes gebruiken ze voor hun eigen doeleinden en belangen. De term *gemene goed* werd zowel door Hitler als tijdens de Oost-Europese dictaturen misbruikt. Maar dat mag geen reden zijn om een coherent en treffend begrip niet verder te hanteren. We schrappen evenmin de begrippen *vrijheid*, *waarachtigheid* en *liefde* uit onze woordenschat, louter

omdat ze misbruikt worden. De beste concepten lopen het hoogste risico op wangebruik. En hoe waardevoller een concept, des te heftiger de strijd over hoe het precies te definiëren. Dat maakt het democratisch overleg dat nodig is om zo'n concept in de praktijk om te zetten des te crucialer.

Participatieproces – ontwikkeling met een open einde

Er zijn twee essentiële vragen: wat betekent 'gemene goed' en wie definieert het? Gemene goed als overkoepelend begrip heeft geen *a priori* gedefinieerde betekenis, behalve dat het aanduidt hoe belangrijk het welzijn en het welbevinden van alle mensen en de natuurlijke omgeving zijn. Het geluk van 'een zo groot mogelijk aantal mensen', zoals we het kennen van de utilitaristen, zou te weinig zijn, want alle mensen zijn even waardevol – hebben dezelfde waardigheid. De enige immanente betekenis van het begrip gemene goed is dus dat het welzijn, het *goed*, van *allen* telt. Het concept is niet slechts een 'paraplubegrip', in de zin van een grondwetdoel dat de belangrijkste waarden van een democratische samenleving samenvat. Wat de individuele componenten van de Economie van het Gemene Goed precies inhouden, kan slechts democratisch bepaald worden – natuurwetten of goddelijke voorstellingen helpen ons hier niet verder. Dit impliceert twee dingen:

1. Alle inhoudelijke hoekstenen van de Economie van het Gemene Goed moeten vooraf een uitvoerig ontwikkelingsproces doorlopen. Ze dienen door een groot aantal mensen bediscussieerd te worden, vooraleer ze geïncorporeerd kunnen worden in een transparant democratisch proces. In principe gaat het om de democratische hervorming van de economie. De voorliggende schets van een Gemene-Goed-Economie is dus geen eindresultaat, maar een uitgangspunt!
2. Als het democratische proces zich volgens onze ideaalvoorstellingen ontwikkelt, zullen er binnen enkele jaren al belangrijke stappen gezet zijn: direct verkozen conventies zullen een grondwetsartikel betreffende de economie hebben uitgewerkt en de bevolking zal deze aanvaard hebben via een innovatieve stemmingsprocedure. Uiteraard blijft het proces ook nadien open voor verdere evolutie – precies omdat de voortdurende democratische heronderhandeling van de 'wegwijzer' in onze samenleving de kern van het gemene goed uitmaakt. De democratie vormt het hart van het gemene goed, omdat ze inspraak van iedereen toelaat en daarmee de gelijke waarde van alle mensen, de menselijke waardigheid, tot uitdrukking brengt.

Drie centrale hoofddoelen

De Economie van het Gemene Goed heeft drie belangrijke aandachtspunten:

1. Ze wil de contradictie opheffen die momenteel heerst tussen de waarden die de *economie* domineren en de waarden die de *samenleving* in principe vooropstelt. Hiertoe wil ze wegen vinden om in de economie die waarden en gedragingen te stimuleren en te belonen die onze intermenselijke relaties doen slagen: vertrouwen, appreciatie, samenwerking, verbondenheid met de natuur, solidariteit en delen.
2. De waarden en doelen die in onze grondwetten staan, dienen systematisch in de realiteit van de economische praktijk te worden gebracht. De huidige, wettelijk vastgelegde, economische orde gaat diametraal in tegen de geest van vele politieke grondwetten.
3. De evaluatie van economisch succes dient te verschuiven van een meting van de *middelen* naar een evaluatie van de *doelen* van de economie. In de Economie van het Gemene Goed is het doel immers niet maximalisatie van winst, maar verhoging van het gemene goed. Anders gezegd: niet ruilwaarden zijn het doel, maar gebruikswaarden. Alleen daarvan kunnen mensen leven. Ruilwaarden zijn enkel indirect nuttig, niet direct. Geld kan ons voeden, noch verwarmen of omarmen. De Gemene-Goed-Economie wil meten wat écht van belang is. Het 'Gemene-Goed-Product' zou het bruto binnenlands product (BBP) vervangen, de 'Gemene-Goed-Balans' zou de financiële balans aanvullen, en de ethische *return on investment* zou de financiële *return on investment* vervangen als primaire parameter voor economisch succes.

De eenzijdige meting van economisch succes aan de hand van monetaire indicatoren heeft economie tot een levenloze wetenschap gemaakt. In mijn ogen heeft de Tsjechische econoom Tomáš Sedláček tot nu toe de beste metafoor gevonden voor wat met de economische wetenschap gebeurd is: 'Als de ziel uit een organisme wordt gerukt, is wat er achterblijft een zombie.'⁴ De klassieke economie heeft geen ziel, en houdt daarom een grote bedreiging in voor een humane, duurzame samenleving. We moeten de economie weer een ziel inblazen. Zo'n helingsproces zou beginnen met de herinbedding van de economie in ons cultureel waardensysteem, zodat de ethische gespletenheid als gevolg van de kloof tussen economie en samenleving wordt opgeheven. En in een volgende stap zouden de economische ideeën en de economische praktijk opnieuw afgestemd worden op de draagkracht van onze planetaire ecosfeer.